

## A U T O R E F E R A T Y

**Wojciech Jerzy Muszyński**

Warszawa

### **Powstanie i działalność środowiska politycznego Organizacji Polskiej w latach 1934–1944\***

#### **Uwagi generalne**

Nazwa Organizacja Polska, zawarta w temacie pracy, dotyczy tajnej struktury politycznej stworzonej w latach 30. XX w. przez ludzi ze środowiska młodej inteligencji. Jej działacze, przedstawiciele pierwszego pokolenia wykształconego w niepodległej Polsce, głosili radykalną wizję zmiany otaczającego ich świata. Ich poglądy na temat ówczesnych stosunków politycznych i społecznych były połączeniem postulatów socjalnych i zasad solidaryzmu społecznego z bardzo klarownym światopoglądem nacjonalistycznym i katolickim oraz konserwatywną wizją świata. OP szukała dla Polski ustrojowej trzeciej drogi, odrzucając kapitalistyczny demoliberalizm oraz totalitaryzm w wydaniu komunistycznym i narodowosocjalistycznym. Był to w istocie elitarny ruch młodzieży wywodzącej się z ekskluzywnych kręgów studenckich. Wielu działaczy pochodziło z rodzin inteligenckich, w tym najbardziej zasłużonych na polu niepodległościowym, społecznym, kulturalnym i zawodowym. Inni osiągnęli ten poziom dzięki wyjątkowym zdolnościom i przymiotom własnym. Wszystkich zaś łączyła chęć służby Polsce oraz dążenie do władzy wynikające z przekonania o posiadaniu najtrafniejszej i najnowocześniejszej formuły na rozwój kulturowo–społeczno–gospodarczy kraju.

Oficjalnie fakt istnienia Organizacji Polskiej był utrzymywany w ścisłej tajemnicy. Organizacja ta, właściwie środowisko polityczne, inicjowała działalność polityczną za pośrednictwem podporządkowanych sobie struktur. Stąd też oficjalnym reprezentantem OP w życiu politycznym lat 30. XX w. był Obóz Narodowo–Radykalny — tzw. Grupa „ABC”,

---

\* Autoreferat pracy doktorskiej obronionej na Uniwersytecie Stefana Kardynała Wyszyńskiego w Warszawie 16 XI 2010 r. Promotorem był dr hab. prof. UKSW Jan Żaryn, recenzentami: prof. zw. dr hab. Wiesław Stefan Wysocki UKSW i prof. zw. dr hab. Tadeusz Wolsza IH PAN Warszawa.

a w czasie wojny podziemne organizacje wojskowe — Związek Jaszczurczy, Narodowe Siły Zbrojne i Służba Cywilna Narodu.

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie historii Organizacji Polskiej i wywodzących się z niej struktur, zarówno w latach 30., jak i podczas II wojny światowej. Starałem się poddać analizie wszystkie rodzaje aktywności struktur podległych OP, co było możliwe w wielu wypadkach dzięki dotarciu do nieznanych dotąd archiwaliów. Omówiony został kontekst polityczny, społeczny i kulturowy, a w tym stosunek OP/ONR do władz sanacyjnych oraz partii opozycyjnych przed wojną, jak również do władz Polskiego Państwa Podziemnego, związku Walki Zbrojnej/Armii Krajowej i innych uczestników obozu niepodległościowego w czasie okupacji. Zostały omówione głównie tezy ideologii i programu politycznego środowiska OP, wraz z procesem ich ewoluowania w zmieniających się warunkach, oraz stosunek OP/ONR do zasadniczych problemów polityki zagranicznej, szczególnie w okresie wojny. Zadaniem opracowania było podsumowanie prac moich poprzedników, ale przede wszystkim wprowadzenie do obiegu naukowego nowych ustaleń badawczych, które pozwoliłyby dotychczasowy stan wiedzy zweryfikować i poszerzyć.

Należy zaznaczyć, że działalność Bolesława Piaseckiego i jego Ruchu Narodowo-Radykalnego (tzw. Falangi), stanowiącego co prawda pochodną ONR i do pewnego czasu nawet jego część składową, potraktowałem marginalnie, jako odrębne zagadnienie badawcze. Zostało ono zresztą, w odróżnieniu od OP i „ABC”, już dość gruntownie zbadane i ma bogatą literaturę. Do działalności „Falangi” odniosłem się tylko na tyle, na ile było to niezbędne przy opisywaniu tematu niniejszej monografii.

### Ramy chronologiczne

Praca ma układ chronologiczno-problemowy. Przyjęte ramy chronologiczne pracy wyznaczają cezury lat 1934 i 1944. Ten dziesięcioletni odcinek czasu mieści w sobie dwa główne okresy, w których funkcjonowało środowisko OP — nielegalną działalność w okresie niepodległości i konspirację niepodległościową w czasie wojny i okupacji niemieckiej.

Rok 1934 stanowił umowny moment powstania OP — wyznaczał datę ogłoszenia *Deklaracji ONR*. Co prawda nie ma wątpliwości, że środowisko OP istniało już przynajmniej rok wcześniej, a bezpośrednich początków można szukać się w rozłamie w tajnej organizacji „Straż” jesienią 1933 r., jednak brak materiałów archiwalnych oraz przekazów źródłowych uniemożliwia podanie tej daty z całą pewnością. Dlatego zdecydowałem się uznać rok 1934 za cezurę początkową, tym bardziej że wyznaczał on również początek działalności nielegalnej, po likwidacji ONR przez władze.

Cezurę końcową stanowił rok 1944, który oprócz przełomowego znaczenia dla całej Polski — koniec okupacji niemieckiej, nastanie okupacji sowieckiej wraz z wkroczeniem Armii Czerwonej — przyniósł ostateczne fiasko polityczno-militarnych planów kierownictwa OP wejścia w skład władz Polskiego Państwa Podziemnego. Wiązało się to z rozpadem porozumienia politycznego ze Stronnictwem Narodowym, co wywołało rozłam w Narodowych Siłach Zbrojnych i powstanie dwóch rywalizujących ze sobą ośrodków podziemnej akcji wojskowej. Kolejnym ciosem dla środowiska OP był wybuch powstania warszawskiego, które pociągnęło za sobą ciężkie straty ludzkie, rozproszenie struktur, a przede wszystkim zniszczenie miasta — centralnego ośrodka konspiracji OP. Utracono całą podziemną infrastrukturę (drukarnie, lokale konspiracyjne, archiwa), jak również łączność z częścią ogniw terenowych. Pracę organizacyjną trzeba było rozpoczynać od początku i nie udało się jej zakończyć przed ostatecznym opanowaniem całego obszaru Polski przez oddziały sowieckie.

Rok 1944 wiąże się z jeszcze jednym istotnym dla działalności OP wydarzeniem — sformowaniem na Kielecczyźnie Brygady Świętokrzyskiej — dużej jednostki partyzanckiej NSZ. Była ona w politycznej dyspozycji OP, a w jej szeregach znalazło się wielu wysokiej rangi członków OP. Oprócz operacji czysto wojskowych, takich jak osłona ludności polskiej przed pacyfikacjami niemieckimi oraz czyszczenie terenu z wpływów komunistycznych, działalność brygady miała także znaczenie polityczne — stanowiła potwierdzenie walki zbrojnej OP/ONR z dwoma wrogami Polski — okupantem niemieckim i sowieckim (w tym polskimi komunistami). Brygada prowadziła także bieżącą akcję polityczną i propagandową w terenie. Była też miejscem naboru nowych członków do szeregów OP. Z czasem Brygada Świętokrzyska stała się największym ośrodkiem środowiska OP. Działania te prowadzono także w 1945 r. i następnych latach już poza Polską.

Rok 1944 zamyka dzieje OP jako organizacji ogólnopolskiej, jednolitej i posiadającej liczne struktury polityczne i podległe im oddziały wojskowe. W kolejnych latach jej aktywność ograniczała się do nielicznych struktur i grup działaczy, które dysponując szczupłymi siłami, próbowały kontynuować działalność polityczną. Działania te były sukcesywnie paraliżowane przez komunistyczny aparat represji, a ich uczestnicy aresztowani. O ile w okresie przedwojennym i podczas okupacji niemieckiej liczebność struktury wewnętrznej OP można szacować na kilka tysięcy członków, to w warunkach powojennych stan ten nie przekraczał kilkudziesięciu osób. Organizacja zanikała — jej ważniejsi działacze i kierownicy znaleźli się na wychodźstwie lub trafili do komunistycznych więzień, część z nich, złamana w czasie śledztwa, ujawniła nazwiska współtowarzyszy i tajemnice konspiracyjne. Ostateczny kres istnienia OP w kraju nastąpił wraz z aresztowaniem w lutym 1947 r. przez UB członków ostatniej Komendy Głównej NSZ — a jednocześnie przywódców OP: Stanisława Kasznicy i Leszka Neymana. Obaj zostali straceni w więzieniu Mokotowskim w Warszawie w 1948 r. Po tym ciosie struktury OP w kraju już się nie odrodziły.

### **Charakterystyka źródeł i bibliografii**

Charakteryzując bazę źródłową opracowania, należy stwierdzić, że jego podstawą były materiały archiwalne. Głównym problemem jednak był brak zachowanych archiwów wytworzonych bezpośrednio przez struktury OP. Wynikało to z utrzymywania ścisłej konspiracji: wytyczne do działalności były przekazywane ustnie, inne dokumenty zniszczono. W tej sytuacji w odniesieniu do okresu przedwojennego głównym źródłem stały się raporty policji, aparatu administracyjnego i wojskowego kontrwywiadu, które żywo interesowały się nielegalną działalnością środowiska ONR. Nie udało się im jednak spenetrować tego środowiska na tyle głęboko, żeby ujawnić sam fakt istnienia struktury OP. Jednak w archiwaliach tych można odnaleźć sporo informacji odnoszących się zarówno do działań ludzi z kierownictwa OP, jak też niższych rangą działaczy. Zainteresowanie kontrwywiadu wojskowego działalnością ONR w latach 1936–1939 dostarczyło także wielu informacji, które dotąd nie były wykorzystywane przez historyków. Znajdują się one w Centralnym Archiwum Wojskowym w zespołach Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych, Samodzielnych Referatów Informacyjnych przy Dowództwach Okręgów Korpusów oraz Oddziału II Sztabu Generalnego. Można tam znaleźć raporty agenturalne oraz różnego rodzaju analizy dotyczące bieżących poczynań ONR, działalności wydawniczej oraz informacje biograficzne dotyczące liderów tego środowiska.

Jeśli chodzi o okres wojny i okupacji, to korzystałem z licznie zachowanych dokumentów wytworzonych przez struktury Narodowych Sił Zbrojnych — których zachowało się najwięcej. Na szczególne wymienienie zasługuje obszerna kolekcja kilkuset dokumentów,

prawdopodobnie podręczne archiwum kierownika Biura Informacji Komendy Głównej NSZ, ukryta przed powstaniem warszawskim i odnaleziona w 2008 r. w szafie rektora Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego. Obecnie została ona przekazana do Archiwum Akt Nowych. Miałem również możliwość kwerendy uzupełniającej w Archiwum Hoovera na Uniwersytecie Stanford, gdzie znajduje się kilka zespołów zawierających materiały organizacyjne NSZ, ONR oraz Brygady Świętokrzyskiej.

Osobną kategorię archiwaliów źródłowych stanowiły dokumenty wytworzone przez komunistyczny aparat represji (Urząd Bezpieczeństwa, Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego i Służbę Bezpieczeństwa), obecnie znajdujące się w Archiwum IPN. W przeważającej części są to materiały operacyjne i akta administracyjne. Do pierwszej kategorii zaliczała się dokumentacja powstała podczas działań prowadzonych przeciwko członkom OP: protokoły przesłuchań, raporty agenturalne i materiały organizacji rozpracowywanych przejęte drogą operacyjną przez funkcjonariuszy UB. W większości materiały te zawierają informacje o działalności struktur w okresie powojennym, co nie wchodziło w zakres niniejszej pracy — tylko niewielka ich część odnosiła się do działalności przedwojennej lub niepodległościowej konspiracji. Jednak pozyskane lub wytworzone przez UB dokumenty zawierały szereg niekiedy cennych wskazówek badawczych.

Drugi rodzaj dokumentacji o proveniencji UB to opracowania, statystyki, wykazy, charakterystyki ludzi i organizacji oraz sprawozdania dla jednostek nadrzędnych. Zawierały one wiele informacji faktograficznych dotyczących struktur i działaczy OP, jak i organizacji jej podległych, zwłaszcza NSZ.

Należy zastrzec, że dokumentacja zgromadzona w zasobie IPN stanowi źródło historyczne szczególnego rodzaju, które wymaga niezwyklej ostrożności. Trzeba pamiętać, że nie służyła ona utrwalaniu obiektywnej prawdy o przeszłości, lecz bieżącej pracy operacyjnej, a zawarte w niej informacje miały obciążać osoby znajdujące się w zainteresowaniu komunistycznego aparatu represji. Nie daje ona zatem pełnego obrazu wydarzeń, gdyż ulegała niekiedy nawet daleko idącemu zniekształceniu w toku prowadzonych przez funkcjonariuszy UB śledztw. Jest też obarczona częstokroć fałszywą interpretacją, koncentrowaniem się na identyfikacji jak największej liczby osób, bez wnikania w meritum zagadnień. Ponadto archiwalia te zawierają sporo przekłamań i błędów (zwłaszcza w nazwiskach i nazwach organizacji), wynikających często z niestaranności przy przepisywaniu. Przyczyną ich była też postawa osób przesłuchiwanym, które celowo dezinformowały śledczych, podawały błędne personalia i fakty lub pomijały inne, nie chcąc szkodzić sobie oraz towarzyszom walki.

Istotnymi źródłami była prasa i inne materiały drukowane z epoki — zarówno wychodząca legalnie prasa związana ze środowiskiem OP i jej polityczną konkurencją, jak też publikacje ukazujące się nielegalnie, wydawane przez działaczy OP/ONR w formie gazetek i ulotek. W tym miejscu warto zwrócić uwagę, że wydawnictwa bezdebitowe („drugi obieg”) w II RP to tematyka niemal w ogóle nieznana. W części dotyczącej okresu okupacji niemieckiej była to przede wszystkim podziemna prasa NSZ, publikacje SN, ulotki, broszury programowe, w mniejszym stopniu wydawnictwa Delegatury Rządu, AK oraz innych organizacji i stronictw konspiracyjnych.

Ostatnią i najmniejszą grupą źródeł były wydane drukiem wspomnienia i relacje członków środowiska. Niemal wszystkie ukazały się na emigracji w postaci książek lub artykułów prasowych, m.in. w paryskich „Zeszytach Historycznych” i „Kulturze”.

Omawiając dotychczasowe publikacje dotyczące działalności OP/ONR, należy stwierdzić, że temat ten nie cieszył się dotąd popularnością wśród historyków. Oprócz braku swobody badań w PRL, spowodowała to obieguwa opinia o ekstremistycznym charakterze tego

środowiska. Taka była bowiem zarówno oficjalna wykładnia komunistycznej historiografii, jak również enuncjacje historyków ze środowisk niezależnych i emigracyjnych. Z tamtego okresu można wymienić dwie znaczące publikacje na ten temat: *Obóz Narodowo-Radykalny. Geneza i działalność* autorstwa Szymona Rudnickiego oraz wydana na emigracji monografia *Narodowe Siły Zbrojne* Zbigniewa Siemaszki. Obie te prace, powstałe blisko 30 lat temu, należy już jednak uznać za mocno zdezaktualizowane.

Po 1989 r. Polski powstały możliwości nieskrępowanych badań historycznych, co pozwoliło na wypełnienie wielu luk z okresu PRL, w tym także historii środowiska OP. Ukazało się wówczas kilka zbiorów źródeł, pod redakcją m.in. Leszka Żebrowskiego i Czesława Brzozy. Na monografie trzeba było czekać do końca lat 90. XX w. Publikacje te w mniejszym lub większym stopniu odnosiły się do tematu OP/ONR. Swoistym wyjątkiem były publikacje dr Lucyny Kulińskiej, która jeszcze przed powstaniem IPN jako pierwsza wykorzystała materiały z dawnych archiwów MSW.

### Założenia badawcze i metodyka badań

W niniejszej pracy starałem się odtworzyć skład władz, działalność i niższe poziomy poufnej struktury konspiracji OP oraz związanych z nią „oficjalnych” organizacji konspiracyjnych — zarówno przedwojennego ONR, jak również wojennej konspiracji niepodległościowej: cywilnej — Komisariatu Cywilnego i Służby Cywilnej Narodu oraz wojskowej — Związku Jaszczurczego i Narodowych Sił Zbrojnych. Wszystkie wymienione struktury pozostawały w ścisłym związku, formalnym lub nieformalnym, z Organizacją Polską i pośrednio lub bezpośrednio były podległe jej kierownictwu.

Jednym z moich celów było, aby praca stała się przyczynkiem do opisanie nie tylko struktur, ale również tworzących je ludzi — a w szerszej perspektywie tej części generacji określanej mianem „Pokolenia Polski Niepodległej”, która związała się z narodową prawicą. Dlatego też szczegółowo starałem się odtworzyć informacje biograficzne nie tylko o czołowych, ale także mniej ważnych działaczach OP/ONR. W dotychczasowej historiografii działalność OP otaczała aura tajemniczości, a historycy mogli wskazać zaledwie kilka nazwisk osób z nią związanych. Dzięki szczegółowym informacjom biograficznym, dotyczącym ponad dwustu członków OP i ONR, formacja ta przestała być anonimowa. Wśród jej działaczy dominowali inżynierowie i prawnicy, nie brakowało też dziennikarzy, lekarzy, kadry akademickiej, artystów i pisarzy. Mimo iż to inteligencja nadała ton i charakter organizacji, jej wpływy nie ograniczały się tylko do elity. OP miała charakter egalitarny, obok inteligencji skupiała przedstawicieli również innych środowisk społecznych, zwłaszcza studentów i licealistów, młodzież robotniczą i wiejską, rzemieślników, w mniejszym stopniu także duchownych, ziemian i prywatnych przedsiębiorców.

I choć środowisko OP było w prostej linii kontynuatorem rozwiązanego w 1933 r. Obozu Wielkiej Polski, to z upływem czasu okazało się, że wyewoluowało ono programowo w zupełnie nowe i oryginalne ugrupowanie polityczne. Ideologia OP umiała stworzyć syntezę nacjonalizmu i autorytaryzmu z tradycją i konserwatywną wizją świata, przywiązanie do religii katolickiej ze społecznym radykalizmem, a antykomunizm z zasadami solidaryzmu społecznego, reform ekonomicznych i postulatami gospodarki planowej.

W dotychczasowej literaturze funkcjonowanie Organizacji Polskiej odnotowywano marginalnie. Historycy nie poświęcali jej zbyt wiele uwagi, uznając, że stanowiła ona być może istotny, ale jedynie fragment struktury ONR. Takie podejście było charakterystyczne dla niemal wszystkich, którzy podejmowali ten temat. Historia OP została zdominowana przez

wątki oenerowskie, co stanowiło swoisty paradoks, gdyż struktura o znaczeniu pomocniczym, parawan dla pierwszoplanowej działalności politycznej, została uznana nie tylko za samodzielny byt polityczny, ale przede wszystkim za organizację o charakterze nadrzędnym. Doprowadziło to do zachwiania rzeczywistych proporcji, ponieważ struktury OP były liczniejsze, a ich znaczenie było nieporównywalnie istotniejsze niż ONR. Takie błędne podejście wydaje się dominować w polskiej historiografii.

Nie ulega natomiast wątpliwości, że OP i ONR były nierozdzielnie ze sobą związane i stanowiły całość. O ile zadaniem struktur OP była praca koncepcyjna, opracowywanie szczegółowych rozwiązań programowych, przygotowywanie strategii politycznej, to w gestii ONR pozostawała doraźna działalność polityczna. Środkami w walce z politycznymi przeciwnikami, oprócz racjonalnego programu politycznego, były hasła antyżydowskie, nacjonalistyczne i populistyczne, a także akcje w stylu bojówkarskim, które dla postronnych obserwatorów stały się wizytówką ONR. Nie zawsze było to zgodne z prawdą — działania ONR w skali kraju stanowiły zaledwie ok. 3 proc. przypadków łamania prawa, podczas gdy komuniści mieli na swoim koncie ok. 70 proc. tego rodzaju występów, a Stronnictwo Narodowe ok. 14. Głoszone przez ONR hasła np. imperialnej Wielkiej Polski miały swoje racjonalne uzasadnienie — stanowiły reakcję na zagrożenie ze strony narodowosocjalistycznych Niemiec i Sowieckiej Rosji. Środowisko OP dopasowywało się propagandowo do antydemokratycznego i antyliberalnego ducha Europy lat 30.

Powstanie i działalność Organizacji Polskiej w warunkach polskich nie stanowiło żadnego ewenementu — podobnych, a nawet zbliżonych ideowo twórców politycznych powstawało w latach 30. wiele i niemal we wszystkich tego rodzaju przypadkach, po krótkim okresie wzlotu, ich znaczenie spadało do rangi politycznego planktonu. W przypadku środowiska OP/ONR schemat ten nie zadziałał — i to mimo skrajnie niesprzyjających okoliczności, takich jak delegalizacja, aresztowania, rozłam. Inicjatywa ta nie tylko zdołała okrzepnąć jako ugrupowanie polityczne (ONR), ale także stworzyć liczne i jak się wydaje wpływowe środowisko o charakterze generacyjnym.

OP/ONR zaliczał się do nowych ruchów politycznych i mimo że wyrastał korzeniami z Narodowej Demokracji, stanowił nową polityczną jakość. OP reprezentowała odmienną od endeckiej taktykę działania — członkowie ONR nie byli tak dogmatyczni jak „stary” ruch narodowy, charakteryzowała ich zdolność do swoistej ekwilibrystyki politycznej, poszukiwania porozumienia, bez rezygnowania ze swych ideowych pryncypiów, nawet z tak odległym politycznym przeciwnikiem jak obóz piłsudczykowski. W warunkach przedwojennych próby takie nie powiodły się, gdyż sanacyjni decydenci nie byli gotowi do współpracy — podczas wojny współpracę nawiązano, choć już w zupełnie innych realiach.

OP posiadała własny program polityczny, społeczny i gospodarczy. Propagowana wizja modernizacji Polski miała charakter nowoczesny i czerpała z modnych wówczas w Europie koncepcji włoskiego faszystu, korporacjonizmu i amerykańskiego „New Deal’u”, przy jednoczesnym zachowaniu tradycyjnych podstaw społeczeństwa, jego kultury oraz poszanowania dla religii. Splot wypadków dziejowych uniemożliwił realizację tego programu.